

**БЪЛГАРСКИТЕ ВЪЗРОЖДЕНСКИ ДЕЙЦИ
В ДОКУМЕНТАЛНОТО НАСЛЕДСТВО
НА НЕДЯЛКО КАРАНЕСHEB**

Светла Атанасова

*BUIGARIAN REVIVALISTS IN THE DOCUMENTARY LEGACY
OF NEDYALKO KARANESHEV*

Svetla Atanasova

Abstract: *The documentary legacy of the Tarnovo artist and historian Nedyalko Karaneshev, deposited in the State Archives of Veliko Tarnovo, provides researchers with valuable information about numerous Revival figures such as Vasil Levski, Matei Preobrazhenski, Nikola Slavkov, and Veneta Boteva. The documents and memories collected by him form the basis of several monographic studies. Unexplored details and topics of discussion from the biographies of the Bulgarian Revival heroes are still found among the manuscripts.*

Keywords: *documentary legacy, Revival figures, Nedyalko Karaneshev, State Archives of Veliko Tarnovo.*

Документалното наследство на търновския художник, историк и краевед Недялко Каранешев е съхранено в образуваните лични фондове в Централен държавен архив в София и в Държавните архиви във Велико Търново и Габрово.

Значителна част от събраните документи и спомени в Търновския архив са посветени на възрожденски дейци – революционери, интелектуалци, духовници и благодетели, оставили ярка следа в националната ни история.

В настоящото изследване вниманието е фокусирано върху революционните дейци Васил Левски, Матей Преображенски и Никола Славков, както и върху изпълнения с предизвикателства и множество перипетии живот на Венета Ботева след Освобождението. Ръкописите на Недялко Каранешев стоят в основата на редица монографични изследвания и научни статии. Въпреки това, при внимателен прочит все още се откриват непроучени детайли или дискуссионни теми от биографиите на героите на българското Възраждане.

Преди да пристъпим към детайлния анализ на избраните от нас документи е необходимо да направим кратко представяне на личността на Недялко Каранешев.

Той е роден на 16 февруари 1876 г. в с. Хотница, Великотърновско. Наследник е на просветния деец и участник в българското опълчение Константин Каранешев. Недялко получава начално образование в основното училище в с. Мекиш, където учителства неговия баща. През 1890 – 1894 г. е ученик в мъжкото класно училище в Горна Оряховица. След завършването му е назначен за учител в с. Обчиларе (дн. Стрелец) през учебната 1894 – 1895 г. Напуска и продължава обучението си в Севлиевското класно училище. През 1897 г. отново се завръща в с. Стрелец като преподавател. Местните жители запомнят младия учител с факта, че успява да предотврати разрастването на епидемия. Недялко Каранешев забранява да се целуват починалите и иконите. В същата година той среща митрополит Климент и това познанство се оказва съдбовно за неговото по-нататъшно развитие. Висшият духовник оценява таланта му и желае да го изпрати на обучение в Художествената академия в Санкт Петербург. Недялко Каранешев отказва. Търновският митрополит пише писмо до Иван Вазов – министър на просвещението, с молба на вземе под свое покровителство талантливия младеж. През 1897 – 1898 г. Недялко се връща отново на училищната скамейка и завършва пети прогимназиален курс на Търновската мъжка гимназия „Св. Кирил“. От 1898 г. постъпва в Държавното рисувално училище и се дипломира през 1903 г. Негови учители са Иван Мърквичка, Антон Митов и Никола Кожухаров.

През 1903 г. Недялко Каранешев заминава за Флоренция, като се записва във Висшата художествена академия. Обучението му се финансира от бащата на годеницата му Савка Дограмаджиева от Горна Оряховица. Като ученик на Джовани Фотори, той се превръща в добър художник копист. В наши дни творби на Недялко Каранешев са експонирани в галерия „Уфици“ във Флоренция.

През 1904 г. се завръща от Италия и основава в Горна Оряховица свое художествено ателие и галерия. През 1907 г. учителства в Дряново, а от 1909 г. до 1923 г. преподава рисуване в Габровската априловска гимназия. Паралелно с тази дейност води лекции на организираниите учителски курсове към инспекцията във Велико Търново. За улесняване на обучението създава „Ръководство за учителите по рисуване“.

През 1925 г. Варненската търговско индустриална камара го назначава за ръководител на провежданите курсове за майстори по художествено-декоративен и научен стил.

Подобни обучения той ръководи в Горна Оряховица, Търговище и Нови пазар.

През годините издава „Ръководство за майстори по лакове и бои“, „История на Преображенския манастир“ и др. Подготвя редица статии като кореспондент и сътрудник на вестниците „Индустрия“, „Търговия“, „Търговски фар“, „Занаятчийска дума“, „Янтра“, „Варненска поща“ и др. Организира изложби. За заслугите му към българската култура, през 1958 г. е награден с орден „Кирил и Методий“.

Отдал целия си живот в служба на просвещението, съхраняването на историческата памет и изкуство, Недялко Каранешев умира във Велико Търново през 1964 г. [ДА – В. Търново, Дело на ф. 932, Историческа справка; **Панайотова, К., Станчева, В.** 1992, с. 97–108].

В Държавния архив във Велико Търново, в личния фонд на Недялко Каранешев, се съхраняват биографични бележки на свещеник Петко Франгов от Бяла Черква за отец Матей Преображенски. Записите са направени на 18 юни 1924 г., по молба на игумена на Преображенския манастир. [ДА – В. Търново, ф. 932К, оп. 1, а.е. 206, л. 1–5]. От придружаващото писмо до Негово високо преподобие става ясно, че монашеското братство събира информация за историята на манастира и свързаните с нея личности [ДА – В. Търново, ф. 932К, оп. 1, а.е. 206, л. 6]. Ръкописите остават при Недялко Каранешев, поради обстоятелството, че именно той написва историята на Преображенския манастир. По-късно същите бележки на Петко Франгов се явяват градиво за най-сериозния труд – посветен на Миткалото „Преображения Матееви“ на Илия Пехливанов [Пехливанов, И. 1981].

В документирания разказ на Петко Франгов се открояват няколко основни момента. На първо място, авторът прави описание на физическите черти на отец Матей и неговите лични качества, които привличат хората и създават доверие към него в общността:

„Отец Матей беше висок, плещест, възслаб, и грапавичък по лицето, човек с малки мустаци и рядка кестенява брада, очи сини, физическа сила достатъчно, душа яка и голяма“ и по-късно: „Обичаше да чете вестници, да пише и печати брошури...понеже ходеше по селата да просвещава и изучава народа“ [ДА – В. Търново, ф. 932К, оп. 1, а.е. 206, л. 1].

Прави впечатление, че физическото описание на Матей Преображенски от неговия съвременник и съратник не съвпада с нито един от известните рисувани портрети. Представата, създадена за следващите поколения от тези художествени творби, е грешна.

Относно опитите за издирването на неговия портрет в манастира „Св. Троица“ в близост до Търново след Освобождението, свещеник Франгов записва: „На 3 август 1909 г. няколко любознателни поборници посетихме манастиря „Св. Троица“, с цел да намерим портрета на отец Матей, който е живял там през 1868 – 1869 година. Аз съм виждал неговия на малък формат портрет, окачен на стената в малката му стаичка що е сгуше-

на в пещерката, захлупена от гигантската висока скала...но ние не само че не намерихме портрет му, но самата стая не видяхме, понеже тя е досущ разпала и унищожена“ [ДА – В. Търново, ф. 932К, оп. 1, а.е. 206, л. 2].

Без съмнение, Матей Преображенски, като новатор и изобретател, е бил изкушен от фотографията и е запечатал своя лик в някое от ателиетата в Букурещ или Белград. За съжаление обаче липсват конкретни доказателства, които да потвърдят или опровергават откритията на някои съвременни изследователи за негови фотографии.

На втори план в биографичния разказ на Петко Франгов се откроява ролята на Матей Преображенски за изграждането на комитетската мрежа в Търновско и в българските земи. Той се спира конкретно на изграждането на революционния комитет в с. Горско Сливово през 1872 г. [ДА – В. Търново, ф. 932К, оп. 1, а.е. 206, л. 2–3].

Редица комитетски дейци от Търновския край в своите спомени посочват като години за изграждане на революционната мрежа 1870 – 1872 г. [Симидов, Ф. 1984, с. 92–93].

Това „единодушие“ в твърденията не е случайно и подлага на съмнение битуващата теза, че първите структури на Вътрешната революционна организация (ВРО) се създават през 1869 – 1870 г.

Съществен момент в разказа е твърдението на Франгов, че Матей Преображенски много преди посещенията на Левски започва да изгражда частни комитети в Търновско. Тук се прокрадва идеята, че този процес на съзидание на ВРО се движи паралелно от няколко най-приблизени до Васил Левски равнопоставени личности [ДА – В. Търново, ф. 932К, оп. 1, а.е. 206, л. 2–3; Симидов, Ф. 1984, с. 110]. Всички комитетски дейци се наричат „народни хора“, а не патриоти и тази фраза се среща в спомените за Марин Станчев – председател на Лясковския революционен комитет [Атанасова, С. 2023, с. 57].

Третата линия, поддържана от свещеник Франгов, е свързана с участието на монаха- революционер в изграждането на читалищата в Търновско. Тези бележки са подробно интерпретирани от Илия Пехливанов и не се нуждаят от коментар [ДА – В. Търново, ф. 932К, оп. 1, а.е. 206, л. 4].

Писмото, изпратено от свещеник Петко Франгов до игумена на Преображенския манастир на 18 юни 1924 г. е също ценен документ и разкрива някои детайли за съхранената памет и нейната употреба. В него се коментира идеята за събиране на спомени от оцелели български патриоти след Освобождението. В манастира има постъпила информация за Димитър Софиялията, поп Харитон и участници в Ботевата чета. Франгов уверява игумена, че неговите разкази са достоверни без допълнителни елементи на героизация. Към подобни похвати прибегват редица оцелели поборници, с което променят историята в своя полза: „*Можете да се ползвате и от трагедията на поп Харитона, тя е писана както си е било,*

а не с фантазии“. Писмото завършва с кратка информация и пожелание към търновския митрополит Филип: „Поздрави на Н. В. Преосвещенство. Вярвам, този любознателен, добродетелен и благ старец, колко е нужно да бъде между народа, а не аскет. Народа има нужда от подобни“ [ДА – В. Търново, ф. 932К, оп. 1, а.е. 206, л. 6].

Търновският историк Недялко Каранешев оставя ръкописни бележки за Васил Левски и срещите му с Матей Преображенски и други революционни дейци в Търново. Информацията е популярна и на практика преповтаря спомените на Христо Иванов Големия и Филип Симидов. Съществени остават детайлите около годините на изграждане на революционните комитети в Търновския край, като отново се посочват 1871 – 1872 г. Сред информаторите на Недялко Каранешев по темата са вече споменатият Петко Франгов и монашеското братство в Плаковския манастир. Той се позовава и на бележките на даскал Стефан Кушев от Клисура – учител в Карлово и другар на Васил Левски [ДА – В. Търново, ф. 932К, оп. 1, а.е. 216, л. 1–6].

В продължение на няколко десетилетия Недялко Каранешев събира спомени за Христо Ботев и неговото семейство. Той дори прави опит да ги структурира и оформи в книжно тяло с отделни глави и параграфи през 1949 г. За богатата палитра от събития и факти, описани от търновския краевед, помага познанството и приятелството му с Венета Ботева от 1905 г. Търновският художник става свидетел на тежката трагедия на Ботевата вдовица след смъртта на дъщерята Иванка, както и на унижителното отношение на политиците и доскорошните съратници на революционера към нея и неговата памет в свободна България [ДА – В. Търново, ф. 932К, оп. 1, а.е. 383, 384].

Срещите между Венета Ботева и Недялко Каранешев в периода от 1905 – 1907 г. са описани в дневника на търновския художник. Той започва да води бележки много по-късно по настояване на нейната внучка Венета Рашева – Божинова. Дистанцията на времето не е заличила детайлите: „сега след толкова години каква наслада за душата ми да си спомням за онези мои срещи с Венета, останала самотна без Иванка“. Младият художник се прибира от Флоренция през 1905 г. и решава да засвидетелства своето уважение и съпричастност към скръбта на вдовицата на Христо Ботев. След Освобождението тя трайно се установява да живее в Търново. Неговата искреност е правилно разчетена и тя отвърща на жеста с голямо внимание и пълно доверие [ДА – В. Търново, ф. 932К, оп. 1, а.е. 383, л. 12–18].

Според Недялко Каранешев, Венета Ботева е добродетелна и щедра жена, която прави дарения за сиропиталища, църкви и манастири. В тези жестове тя е водена от единственото желание да не бъде заличена ис-

торическата памет: „да поменуват Христа мъжа и“ [ДА – В. Търново, ф. 932К, оп. 1, а.е. 384, л. 5].

След преждевременната смърт на Иванка Ботева, Венета дарява средства за манастира „Успение Богородично“ в Арбанаси и пожелава Недялко Каранешев да изрисува „Проскомидията“ в олтарната ниша на храма, с посвещение за всички живи и мъртви нейни родственици. В текста се споменават както Христо Ботев и дъщерята Иванка, така и нейният вуйчо митрополит Панарет Рашев и обичният и брат Кирил Рашев.

В спомените си Каранешев разказва, че Венета често посещава манастира с приятелки на дъщеря си Иванка от Девическата гимназия. Жените са облечени в траурно облекло. Следи за изпълнението на поръчаната „зография“ в храма. При честите си пътувания до Арбанаси, тя прави щедри дарения и за манастира „Св. Никола“. Дарява портрет и дрехи на покойната Иванка. В гробището на манастира са погребани и Ботеви четници. Художествената творба на Недялко Каранешев е завършена. И както той посочва: *„Проскомидията“ беше едничкото утешение на Венета*. През 1953 г. Каранешев съобщава, че част от надписа на художествения паметник е заличен. Внучката Венета Рашева със съдействието на търновският митрополит Софроний успява да заснеме и документира останките. В наши дни сцената „Проскомидия“ и надписа не съществуват [ДА – В. Търново, ф. 932К, оп. 1, а.е. 384, л. 20–24]. Събраните спомени на Недялко Каранешев за Венета Ботева обаче са използвани от внучката за написването на книгата за Христо Ботев и неговото семейство [Божинова-Рашева. В. 1976].

В целенасочената събирателска дейност на Недялко Каранешев се откриват ценни ръкописи за живота на Ботевия съратник Никола Славков – писани от неговата дъщеря Олга. До момента те не са публикувани и не са били обект на цялостен коментар [ДА – В. Търново, ф. 932, оп. 1, а.е. 245, л. 1–2].

Никола Славков е роден в Свищов през 1851/1852 г. Завършва класното училище в родния град. На 18 годишна възраст емигрира в Румъния. Постъпва на служба в сръбската армия в 14 Крагуевацки батальон през 1870 – 1873 г. По-късно е доброволец в руската армия. От 1873 г. до 1875 г. служи в 55 Подолски полк в Кишинев. Познанството му с Христо Ботев датира от Одеса. През 1875 г. Никола Славков е възпитаник на юнкерското училище в града. По-късно се установява в Букурещ, работи в печатницата на Ботев, член е на БРЦК. Участва в събранието в Гюргево и е определен за апостол на Софийски революционен окръг. През 1876 г. е арестуван в с. Калугерово, осъден и изпратен в затворите в София и Русе. През 1877 г. е освободен благодарение на руското си поданство. Участва в Руско-турската война от 1877 – 1878 г. като преводач. В свободна България заема различни ръководни длъжности като полицейски началник на

Варна, околийски началник на Омуртаг, окръжен управител на Севлиево, кмет на София и т.н. Умира през 1936 г. Заслугите на Никола Славков за освобождението на България са оценени по достойнство. На негово име са кръстени улици във Варна, Пловдив, Свищов и София [**Ферменджиев, Н.** 1985, с. 84, 91, 107].

В кратката биография за неговия живот, описана от дъщерята Олга Славкова се съдържат съществени детайли, които не фигурират в други източници. Така например за освобождението му от затвора през 1877 г., тя посочва, че съществена роля изиграва неговата руска годеница Олга Радионовна. Бъдещата съпруга съобщава за задържането на Никола Славков на руския консул в Константинопол граф Игнатиев. Под предтекст, че българският революционер е извършил тежки престъпления в Русия, дипломатът настоява като поданик на империята – Славков да бъде изведен от затвора и екстрадиран обратно под конвой в Русия. С въоръжена охрана до Русе, той е препратен към Гюргево и от там в Букурещ [**ДА – В. Търново**, ф. 932, оп. 1, а.е. 245, л. 1–2].

Като участник в административното управление на Търново, Плевен, Севлиево, Кюстендил и Хасково след Освобождението Никола Славков полага редица усилия за просвещението и образованието на населението. Както посочва дъщеря му Олга, като окръжен управител на Търново той открива вечерни и неделни училища за работещите [**ДА – В. Търново**, ф. 932, оп. 1, а.е. 245, л. 2].

В спомените се откриват и политически нюанси, които разкриват отявлените вражди между бившите поборници и патриоти или управляващата династия в България: „Смъртни врагове на Славков бяха: Фердинанд и Стамболов. Голям русофил женен за руския, Фердинанд го жестоко преследваше. Три години Славков с жена си са били емигранти в Русия, заедно с Драган Цанков. Старините си Славков прекара в Свищов. Неговият дом бе русофилско гнездо“ [**ДА – В. Търново**, ф. 932, оп. 1, а.е. 245, л. 2]; „След Освобождението жителите на Калугерово настоявали главната улица да се именува Никола Славков, но Фердинанд не позволил.“ [**ДА – В. Търново**, ф. 932, оп. 1, а.е. 245, л. 2].

В своя разказ Олга Славкова се спира и на съдбата на документалното наследство на българския патриот и поборник. Голяма част от ръкописите му с историческа стойност наследницата предава на министъра на просвещението Тодор Радев. Тези документи изчезват безследно. Преди бомбардировките на София, Олга Славкова предава ценни ръкописи и портрети на Народната библиотека и значителен масив от документи в Държавния исторически архив, които са запазени до наши дни.

Дъщерята на Славков „тръгва“ по следите на баща си. Посещава село Калугерово. От местните жители научава нови факти около предателството на Славков и негови сподвижници през 1876 г. Според разкази-

те комитетските хора Иван Ганин, дядо Никола и баба Мария се поставят в услуга на турците и предават информация за тях [ДА – В. Търново, ф. 932, оп. 1, а.е. 245, л. 2]. Внедряването на шпиони в комитетските организации, срещу добро заплащане е обичайна практика в османската администрация. Свидетелства за това дават редица публикувани османотурски, дипломатически и домашни извори [Левски пред съда на портата, 2020].

Документалното наследство на търновския художник и историк Недялко Каранешев, съхранявано в Държавен архив – Велико Търново, дава ценна информация на изследователите за редица възрожденски дейци. Събраните документи и спомени стоят в основата на монографични изследвания за Васил Левски, Матей Преображенски и семейството на Христо Ботев. Сред ръкописите все още се откриват непроучени детайли от биографиите на герои на Българското възраждане, които добавят нови штрихи към техния портрет и пораждат въпроси около създаването и дейността на комитетските организации. Съществуват редица опити за героизиране на участници в националноосвободителните движения. И въпреки това съхранената и документирана памет от първите десетилетия след Освобождението остава най-сигурният източник на информация за историческото минало.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Архивни източници/Archival sources

ДА – В. Търново – Държавен архив – Велико Търново, фонд 932. [Darzhaven arhiv –Veliko Tarnovo, fond 932.]

Публикации/Publications

Атанасова, С. 2023 – Светла Атанасова. Нови штрихи към портрета на Марин Станчев – съратник на Васил Левски. – В: Васил Левски, българските възрожденци и техните музеи. Нови документи и изследвания. Т. 3, София – Карлово: НМ „Васил Левски“–Карлово, Златен змей, 2023, 51–61. [Svetla Atanasova. Novi shtrihi kam portreta na Marin Stanchev – saratnik na Vasil Levski. – V: Vasil Levski, balgarskite vazrozhdentsi i tehnite muzei. Novi dokumenti i izsledvania. T. 3, Sofia – Karlovo: NM „Vasil Levski“–Karlovo, Zlaten zmey, 2023, 51–61.]

Божинова-Рашева. В. 1976 – Венета Божинова-Рашева. Внучката на Венета Ботева разказва за Ботевото семейство. София: ОФ, 1976. [Veneta Bozhinova-Rasheva. Vnuchkata na Veneta Boteva razkazva za Botevoto semeystvo. Sofia: OF, 1976.]

Левски пред съда на портата. Процесът в София (1872 – 1873) в османотурски, дипломатически и домашни извори. Ново допълнено и преработено издание. (Състав. Дойно Дойнов, Огняна Маждракова-Чавдарова, Пламен Митев, Милена Тодоракова, Дора Чаушева). София: Златен змей, 2020. [Levski pred sada na portata. Protsesat v Sofiya (1872 – 1873) v osmanoturski, diplomaticheski i domashni

izvori. Novo dopalнено i preraboteno izdanie. (Sastav. Doyno Doynov, Ogniana Mazhdrakova-Chavdarova, Plamen Mitev, Milena Todorakova, Dora Chausheva). Sofiya: Zlaten zmeu, 2020.]

Панайотова, К., В. Станчева, 1992 – Кинка Панайотова, Ваня Станчева. Приносът на Константин, Недялко и Ангел Каранешеви в обществено-политическия и културен живот на Великотърновския край. – Известия на Исторически музей – Велико Търново, Т. 7, 1992, 97–115. [Kinka Panayotova, Vanya Stancheva. Prinosat na Konstantin, Nedyalko i Angel Karaneshevi v obshtestveno-politicheskiya i kulturen zhivot na Velikotarnovskiya kray. – Izvestiya na Istoricheski muzey – Veliko Tarnovo, T.7, 1992, 97–115.]

Пехливанов, И. 1981 – Илия Пехливанов. Преображения Матееви. София: Наука и изкуство, 1981. [Iliya Pehlivanov. Preobrazheniya Mateevi. Sofia: Nauka i izkustvo, 1981.]

Симидов, Ф. 1984 – Филип Симидов. Васил Левски. Две непубликувани биографии. (Съст. Любомир Златев, Тодор Билчев). Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 1994. [Filip Simidov. Vasil Levski. Dve nepublikuvani biografii. (Sast. Lyubomir Zlatev, Todor Bilchev). Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 1994.]

Ферменджиев, Н. 1985 – Никола Ферменджиев. Родолюбци. София: ОФ, 1985. [Nikola Fermendzhiev. Rodolyubtsi. Sofiya: OF, 1985.]